

Fidan İlqar qızı Həsənova¹⁰⁶
ANADİLLİ POEMALARDA AŞİQ-QADIN OBRAZLARI
(Füzulinin Leyli və Məsihinin Gülşə obrazları əsasında)

Ədəbiyyat tariximiz əsas qəhrəmanı insan olan bütün vasitələrlə həyatı dərk etməyə, öyrənməyə çalışır. Bununla da, ədəbiyyat öz obrazlar sistemi, süjeti, ideyası ilə birgə cəmiyyətin güzgüsü hesab olunur. Yazıçı və şairlərin mənsub olduqları milliyət, cəmiyyət onların yaradıcılıqlarına güclü təsir etmişdir. Bu təsirin nəticəsini obraz və onu xarakter seçimində görmək olar. Xüsusilə də, ədəbiyyatda qadının rolu və yeri hər bir xalqın, cəmiyyətin daxilində gedən proseslərlə bağlı müxtəlif cür dəyişikliyə uğrayır. Beləliklə də, daxilən və zahirən gözəl olan ənənəvi qadın obrazlarını dərin xarakterə çevirirdilər. Deməli, qadının cəmiyyətdə olduğu kimi ədəbiyyatda da arxa planda qalmasının səbəbi, Otto Veyningerin qeyd etdiyi kimi, zəka geriliyi yox, cəmiyyətdəki mental bərabərsizlik və savadsızlıqdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında da qadın obrazlarına münasibət daha çox cəmiyyətin qadına münasibəti fonunda verilmişdir. Orta əsrlər ədəbiyyatına nəzər salsaq, bu məsələnin daha qabarıq təcəssümünü qeyd etmək olar. Bu dövrün əsərlərində qadın taleyi sənətkarların həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Çünki yazılan əsərlərdə qadınların rolu cəmiyyətdən asılı idi. Onun qayda-qanunları sanki ancaq qadınlara aid olmalıdır. Xüsusilə də, qadınların açaldılması, onların kölə kimi alınıb satıldığı bir dövrdə qadın surətinə münasibət bildiren sənətkarlar sırasında dahi Məhəmməd Füzuli və Məsihi var idi. Füzulinin qələmə aldığı “Leyli və Məcnun” və elə Füzulinin təsiri ilə Məsihinin yazdığı “Vərqa və Gülşə” poemaları anadilli ədəbiyyatımızda qadınların taleyini nümayiş etdirən güclü əsərlərdən hesab olunur. Hər iki əsərin qadın obrazları baş qəhrəmandır. Leyli və Gülşə obrazları xarakter baxımından bir-birinə çox bənzəyir. Füzulinin Leylisi ilk növbədə, ümumbəşəri dəyərlər baxımından cəmiyyətdə namus pərdəsi altında hüquqsuzluğa məruz qalan orta dövr qadının ən bariz nümunəsi, ən zavallı simasıdır. Leyli varlı qəbilə başçısının yeganə qızıdır. Gözəlliyi ilə dillərə dastan olan Leyli məktəbdə gördüyü Qeysi sevdini xəbər tutan ata-anasına görə məktəbdən saxlanılır. Məsihinin qadın qəhrəmanı Gülşə də demək olar ki, eyni aqibəti yaşayır. Son dərəcədə gözəl olmasına, Vərqanı nəcib duyğularla sevməsinə baxmayaraq anası tərəfindən bir sıra məhdudiyətlərlə məruz qalır. Çünki zamanın tələbinə görə valideynlərin sözündən çıxmaq, onlara qarşı gəlmək olmazdı və bu, əxlaq normalarına zidd idi. Atasının göstərişi ilə məktəbdən çıxarılan Leyli isə qısa müddət də olsa, burada çox xoş və şad günlər keçirirdi. Lakin onun bu xoş günləri uzun çəkmir. Leyliyə bu eşq yolunda bir növ maneə törədən anası idi. O xəbər tutan kimi qızını bu yoldan dönməyə, susmağa çağırırdı. Onun öyüdnəsihətindən də aydın olur ki, yenə ana cəmiyyət qaydalarına əsasən qızının abır, həyasını qorumağa çalışır. Həddi-bülüğa çatan Leyliyə aşıqlıqın qıza layiq olmadığını deyir:

Oğlan əcəb olmaz olsa aşıq,

Aşıqlıq işi qıza nəlayiq? (5, s. 56)

Anası sevməyin nəticələrini qızına qəbul etdirdiyi kimi Leyli də bu çirkin əxlaq damğasının onun üzərinə vurulacağını anladığı üçün saf məhəbbətini inkar edirdi.

Eynilə Gülşanın da Leyli kimi şad, fərəhli günlərini pərişan anlar əvəz edir. Gülşə Vərqa ilə bir böyümüş, bir məktəbə getmişlər. Uzun illər bir yerdə bir-birinə bağlı olan iki gənc saf məhəbbətlə sevmişlər. Elə bu günlərində o, şən, qayğısız xoşbəxt idi. Gülşə Leylidən fərqli olaraq hökmdar qızı idi və öz arzusu ilə sevmişdir. Zəmanəsinin tələblərinə qurban gedən bu qadın qəhrəman da Leyli kimi öz sevgisini insanlardan gizli saxlayır. Onun da anası bu məsələdən xəbər tutduqda qorxuya düşür. Xalq arasında rüsvay olacaqlarına düşünən Banuqəmər qızına nəsihət verərək onu əzablara düşür. Gülşanın faciəli günləri də elə buradan başlayır. Lakin bu deyilənlərə baxmayaraq Gülşə sevirdi və məhəbbətindən geri dönməyi ağılından belə keçirmirdi. Leylidən fərqli olaraq Gülşə daha cəsarətli idi. Füzuli Leylini daha aciz, köməksiz təsvir etdiyi halda, Məsihinin Gülşası daha aktiv idi. Əgər Leyli özünü hamıya çökmüş, bitkin göstərirdisə, Gülşə daxilən qan ağlasa da, zahirən mərd, heç bir dərdi yoxmuş kimi gülürdü, şux idi. O, səadətinə qarşılıqlı sevgidə görünən nadir qızlardan idi. Leylidən fərqli olaraq öz taleyi ilə də barışmağı düşünmürdü. Onun xarakterindəki bu cəhət də diqqətdən yayınmırdı; Gülşə də Nizaminin və Füzulinin Leylisi kimi qapalı idi və öz sevgisini heç kimə demir, tənhalığa meyl edirdi. Bir növ bununla zəmanəsinə, çirkin əxlaq normalarına etiraz edirdi. Leyli isə heç bir etiraz bildirməyə macal tapmayaraq susdurulur və öz dərmini şama, pərvanəyə, aya, buluda deyir. Özünü pərvanə ilə müqayisə edərək sadıq aşıq adlandırır, lakin o, pərvanədən daha dərddir.

Şamda da qüsur tapır, onu sirtini

agah etməsindən qorxan Leyli Aydan kömək diləmək qərarına gəlir. Ay da onu yarıdan xəbərsiz qoyur. Leyli artıq heç bir dilsiz varlıqdan kömək ala bilməyəcəyini dərk edərək daha da qapanır. Hətta Füzuli əsərin bir parçasında qeyd edirdi ki, Leyli o qədər çarəsiz idi ki, Məcnun sevgilisinin dərindən səhralara üz tuta bildiyi halda, Leylinin dörd divar arasında ah-nalə etməkdən başqa çarəsi yox idi. Çırağa üz tutmasının da səbəbini bu məsələ ilə bağlayan Füzuli dövrün bu faciəli problemini Leylinin həyatının timsalında verirdi. Leyli kimi Gülşə də şam və pərvanə ilə qarşılaşdırılır. Lakin nəticə eyni olmur. Çünki Gülşə Leyli kimi deyildi, göz yaş axıdıb sirtini hamıdan gizlətməyə çalışmır, tənələrdən çəkinmirdi. Gülşə Füzulinin Leylisindən fərqli olaraq Nizaminin Leylisi kimi mərd, cəsur qadın idi. Məsihi qabarıq şəkildə əsərində bu epizoda az yer versə də, Gülşanın qılınc oynadı, at çapdığı da diqqətdən yayınmır. Leylidən fərqli olaraq Gülşə artıq öz sevgili yarı ilə qovuşmaq ərəfəsində ikən Əmir adlı quldur tərəfindən qaçırılarkən onun bu şücaətini görmək olar. Vərqa ilə birlikdə 300 düşməni aradan götürən Gülşə bundan sonra da amalına çata bilmir. Vərqanın yoxsullaşmasını əlində bəhanə tutan Gülşanın anası Banuqəmər qızını daha imkanlı şəxsə erə vermək arzusuna düşür. Vərqa Yəmənə başlıq pulu üçün gedəndə Gülşaya üzük verir və o da bu üzüyü sonsuzadək saxlamaqla necə sadəqətli bir məşuqə olduğunu bir daha sübut etmiş olur. Bu üzük həm də aşıqlar arasında yadigarlıq rəmzi kimi

hesab olunur. Məsihi Gülşanı əsərin süjeti açıldıqca daha da kamilləşdirir. Artıq Gülşa Leyli kimi ağlamır, o, sədaqətlə sevdiyinin yolunu gözləyən, hər dərdə dözən güclü qadın obrazına çevrilir. Gülşa Vərqaya qovuşacağı günü səbirsizliklə gözləyirdi, yarımın xəyalını quraraq günlərini keçirirdi. Lakin bu halın eynisini təəssüf ki, Leyli də görmək mümkün deyildi. Leylini dövrün tənəli baxışları artıq yormuşdu. O özünə həyatda yaşamaq üçün bir təsəlli tapa bilmirdi. Daxili təlatümünü bəzəklə örtməyə çalışan Leylini görünlər şad olduğunu bilsin deyər Füzuli özünəməxsus şəkildə təqdim edir. Hər zinətini məqsədli şəkildə seçib dahi Füzuli; gözündən axan qan yaşın seçilməməsi üçün Leyli qırmızı, fəryadını heç kim eşitməsin deyər ayağına xal-xal geyinirdi. Hətta bəzən insanların kədrli mahnılarını eşidib onu sevgilisinin sözləri kimi duyub daha da qəmə, kədərə batırdı. Çünki əsas məsələ sevgi idi və Füzuli Leylinin timsalında eşqi həqiqi amal səviyyəsinə qaldırırdı. Vəfada, sədaqətdə Gülşa da Leylidən geri qalmırdı. O da Yəmənə gedən Vərqasını unuda bilmirdi. Lakin hər iki qadın obrazının qarşısında ana faktoru dururdu. Leylinin anası kiçik bir maneə yaratsa da, yenə də nadanlıqdan, dövrün tələbinə görə zəif düşmüş ana olaraq nəsihətləri ilə bilmədən qızına ziyan edirdi. Onu qınamaq olmazdı, çünki o, ailəsinin rüsvay olmasını istəmirdi. Qızının məhəbbətini ona bir əngəl olduğunu düşünərək özü də bilmədən balasını faciəyə sürükləyirdi. Bunu ana hadisələrin inkişafında anlayır. Lakin hər şey üçün çox gec idi. Ancaq Gülşanın qarşısındakı ana obrazı isə maneə yaratmaqla nəinki öz qızını, hətta bütün ailəsini pis vəziyyətə salır. Əvvəlcə Vərqanın yoxsullaşmasını səbəb olan ana, sonra onu Yəmənə göndərərək qızına başlıq pulunu daha çox verən Möhsün şaha ərə verməyə qərarlaşır. Pula olan düşkünlüyünə görə Gülşa anasını qarğır:

Mal oldu sənün bu gün vəbalın,
Beytülmal qala bu malın!
Oldun mənü yar səddi-rahi,
Dutsun səni bu ikinin ahi! (6, s. 216)

- deyərək anasını olanların hamısında günahkar bilir, onu ittiham edir. Övladına qazanc mənbəyi kimi baxan Banuqəmərə qarşı olan bu sərt qiyam Gülşanın yaşadığı dövr üçün yeni bir leytmotiv idi. Məsihiyə qədər Azərbaycan anadilli ədəbiyyatında hələ Gülşa qədər cəsarətli qadın obrazına çox az təsadüf olunur. Lakin bu mübarizə nəzərə alınmırdı. Çünki mənəvi azadlıq, həyat, səadət haqqında işıqlı arzuların sahibi olan yeniliyin səsi hələlik zəif idi (3, s. 575).

Olanlara nəzər saldıqda hər iki qadın obrazının həyatında digər bir aşiq faktoru olduğunu görmək olar. İlk növbədə Leyli obrazının ərə verilməsindən danışdıqca, buradakı aşiq İbn Səlam adlı ərəbdir. İbn Səlam Leylini görüb vurulur və ailəsi onları evləndirir. Məcnuna aşiq Leyli üçün bu artıq faciə idi. Tanımadığı, sevmədiyi İbn Səlamla evlənmək Leyliyə ağır gəlirdi. Füzuli Leyli “gül istər ikən xarə” yar olduğunu deyir. Əsərdə hadisələr inkişaf etdikcə Leylinin İbn Səlama olan münasibəti daha da açılır. İlk növbədə Leyli Məcnun ilə İbn Səlamı müqayisə edir. İbn Səlam Leylinin zahirən sevirdi. Lakin Leyli üçün əsas məsələ tamam ayırıdır: onlar bir-birinə ruhən, mənən bağlı idilər. Məhz buna görə də Leyli elə Məcnunun, sevgili məhbubunu seçir. İbn Səlama münasibəti onu uzaqlaşdırmasından daha aydın görünür. Leyli bir pərinin ona aşiq olduğunu İbn Səlam kimi orta əsrlər feodalına inandırır və qorxaq İbn Səlam Leyliyə yaxın getmir. Leyli də, Gülşa da mənəvi və fiziki təmizliyini qorumaq üçün heç kimi yanlarına buraxmırlar. Əslində məcazi eşq əhli olan İbn Səlamla ilahi məşuq xislətinə malik, həqiqi eşqin daşıyıcısı, ehtiva edicisi olan Leylinin vüsali mümkün də deyil. Bu ilahi eşqin fəzilət və fəlsəfəsindən kənar bir məsələdir (4, s. 495). Hadisələr əsərin sonuna doğru inkişaf etdikcə artıq Leylinin də fələyə üz tutduğunu görmək olar. “Ey fələk, mənim muradım bu deyil, sən yanırsan” deyirdi. Leyli hətta Məcnun ilə eyni əqidəyə sahib olduğuna görə də fəxr edir. Sonda Leyli ölsə də, öz sevgili məhbubuna qovuşmasa da, o, eşqi daddığına görə çox şadır. Allaha dua edir və duası qəbul olur, çünki o pak idi. Füzuli məhz Leyli obrazını belə yaratmışdı. Onun Leylisi İbn Səlamı deyil, Məcnunun saf məhəbbətini üstün tuturdu.

Məsihinin əsərində isə vəziyyət tamam başqa idi. Leylini İbn Səlam zahirən də olsa, görüb sevmişdi və o, qorxaq kimi Leyliyə də inanmışdır. Gülşa isə anasının acgözlüyünün bir növ toruna düşmüşdü. İbn Səlam zorla Leylini almışdısa, Gülşanın anası Banuqəmər sırf Vərqanı müflisləşməsindən istifadə edib qızını Möhsün şaha ərə verir. Möhsün şah təbiətə müsbət obraz hesab olunur. Bu da Gülşaya olan münasibətindən ortaya çıxır. O, Gülşanın məhəbbətindən xəbər tutanda öz hissələrindən əl çəkir. Gülşanı sevsə də, artıq başqa duyğularla yanaşır. Gülşanın ona münasibəti də Leylinin İbn Səlama olan münasibətindən tamam fərqlənir. Hər iki obraz qadın obrazları sevsə də, sonradan olanlara olan münasibət tamamilə fərqli aspektdən nəzərə çarpır. Gülşa ilk gün elə qanuni əri olan Möhsün şahın qarşısına gürz və şeşpərlə çıxır. Elə ilk andaca olan hər şeyi Möhsün şaha danışır. Leylidən fərqli olaraq heç nədən qorxmıyaraq, heç kimdən çəkinmədən ürəyindəkiləri açıb danışır, öz məhəbbətinə sadıq qalacağını, Vərqasını heç vaxt unutmayacağını açıqcasına, qorxmadan bildirir. Möhsün şah əsərin əvvəllərində onların ülvi məhəbbətinə laqeyd qalsa da, sonra bu pak sevginin qarşısında baş əyir, onları qovuşdurmaq üçün əlindən gələni etməyə çalışır. Əvvəl nifrət etdiyi Möhsün şaha artıq Gülşa pərəstiş edir. Onun qəlbini böyüklüyü qarşısında heyran qalır. Möhsün şah vətəninə göndərməyib ona kömək edəcəyini deyəndə isə Möhsün şahı tərک etməyəcəyinə, onun qardaşı kimi həmişə əziz tutacağını özünə söz verir. Lakin bu cəsarəti biz Leylidə görə bilmirik, o qorxur. Füzuli onun timsalında sırf müti ərəb qadınlarının, qızlarının obrazını yaratmışdı. Dilsiz, ağzısız, hüquqsuz qadınlar.. Gülşa isə sevgisini danmır, sonuna qədər arxasında durur:

Ömrüm olalı birinə bəndəm,
Dərdi ilə zarü dilnijəndəm (6, s. 226).

Gülşanın bu hərəkətindən sonra da Möhsün şah Gülşaya artıq bacı kimi baxır və onların qovuşması üçün də səy göstərir. Möhsün şahı İbn Səlamdan fərqləndirən əsas cəhət bu idi. Hər nə qədər əvvəl qarşı çıxsa da, sonradan Gülşanı anlayır və Vərqaya da rəqib gözü ilə baxmır. İbn Səlam isə dövrün müti qayda-qanunlarının Leyliyə aşılırdı. İbn Səlam və Möhsün şahın xarakterlərini elə qadın obrazlarının onlara münasibətindən aydın sezmək olar. Necə ki Möhsün şah əsl sevgini dəyərləndirir, onların qovuşmasına əngəl yaratmır, Gülşaya bacı kimi rəftar edirdisə, Gülşa da onun sarayında nifrət hissi ilə yaşamırdı,

sevgilisinə qovuşmaq üçün Möhsün şahı əngəl kimi görmürdü. Lakin bədbəxt Leyli ilə İbn Səlamın münasibəti belə deyildir. İbn Səlam Leyliyə əşya kimi yanaşırdı. Leylinin göstərmək istədiyi İbn Səlamın bədbəxtliyi burada idi. Zəhəri gözəllik, Leyli adı – qadın adı onu aldatmış, Leylini hissləri, duyğuları etibarilə Məcnunun olduğunu anlamamışdır. (9, s.509) Bununla da hər iki qadın obrazlarına “layiq görülən” ər namizədlərinə olan münasibətindən orta ər qadınının zamanənin onlara sunulan qaydalarından əziyyət çəkdiyini görə bilərik. Hər iki qadın qəhrəman eyni dövrün acı taleyini yaşadı. Gülşanı bu vəziyyətə salıb Möhsün şahı sədəqə kimi verən anası idi. Leyli isə birbaşa zamanənin qurbanıdır. O, tənha qalmışdı. İlk dəfə Məcnunda özünü bir qadın kimi dərk edən Leyli Məcnunun ümidi ilə yaşayırdı. Lakin səhrada Məcnunun onu tanımaması Leyli üçün faciə idi. Əsərdə qadın obrazları bu dünyada yarılarına qovuşa bilmirlər. Leyli fəlakətdən ölümünü arzulayır və xəstələnib ölür. Gülşa isə Vərqanın ölümündən sarsılaraq onsuz yaşaya bilməyəcəyini anlayıb özünü öldürür. Leylinin ölüm arzulamağının səbəbi Məcnunun onu rədd etməsi idisə, Gülşa artıq Vərqanın həyatda olmamağından intihar edir. Lakin hər iki sənətkar aşıqlərini fərqli yollarla da olsa, qovuşdurur. Füzuli əsərinin sonunda bir epizodla göstərir ki, Qeysin dostu Zeyd onları cənnətdə qovuşmuş görür. Məsihinin poemasında da bir neçə vaxt sonra hər iki aşıq dirilir, onlara həyat verilir və onlar yenidən şad, xürrəm yaşayırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli, Bakı, 1958
2. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. III cild, Bakı: Elm, 2009, 736 s.
4. Babayev Y.M. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Dərslük. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 760 s.
5. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. II cild. Bakı: Şərqi-Qərbi, 2005, 336 s.
6. Məsihi. Vərqa və Gülşa. Bakı: Şərqi-Qərbi, 2005, 336 s.
7. Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. Bakı: Çaşıoğlu, 2018, 348 s.
8. Səfərlı Ə. Məsihi, Bakı: Gənclik, 1992
9. Səfərlı Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı: Ozan, 2008, 696 s.
10. Səfərlı Ə. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı: Yazıçı, 1982, 206 s.

Açar sözlər: Füzuli, Məsihi, Leyli, Gülşa, qadın, məşuqə, eşq

Key words: Fuzuli, Mesih, Leyli, Gulsha, woman, mistress, love

Ключевые слова: Фузули, Месихи, Лейли, Гюльша, женщина, госпожа, любовь

Anadilli poemalarda aşıq-qadın obrazları (Füzulinin Leyli və Məsihinin Gülşa obrazları əsasında)

Xülasə

Məqalədə Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərinin qəhrəmanı Leyli obrazı və onun təsiri ilə Məsihinin qələmə aldığı “Vərqa və Gülşa” poemasının baş qəhrəmanı Gülşa obrazının səviyyəvi xüsusiyyətləri qeyd edilmişdir. Dövrün aktual problemlərindən olan qadın hüquqsuzluğu, eşq məsələsi müxtəlif aspektlərdən hər iki qəhrəmanın təmsalında göstərilmişdir. Mental düşüncə, etik məsələlər, hər iki obrazın ailə qurması eyniyyəti əsas yeri tutur. Qadın obrazlarının bu cür fərqli və oxşar keyfiyyətlərinin araşdırılması şairlərin yaradıcılığına nəzər salınmasına geniş imkanlar yaradır.

Characters of women in love in native language poems (based on the characters of Fuzuli's Leyli and Mesih's Gulsha)

Summary

The article highlights the character of Leyli, the protagonist of Mohammad Fuzuli's "Leyli and Majnun", and the level features of the character of Gulsha, the protagonist of the poem "Varga and Gulsha" written by Mesih under his influence. The issue of women's rights and love, which is one of the urgent problems of the time, is shown in the example of both heroes from different aspects. Mental thinking, ethical issues, the identity of both characters of marriage are central. The study of such different and similar qualities of women's characters provides ample opportunities to look at the work of poets.

Образы влюбленных женщин в стихах на родном языке (по образам Лейли Физули и Месихи Гюльши)

Резюме

В статье отмечается образ Лейли, главного героя романа Мохаммада Физули «Лейли и Меджнун», а также уровневые особенности образа Гюльши, главного героя поэмы «Варга и Гюльша», написанной Месихим под его влиянием. Проблема прав женщин и любви, которая является одной из актуальных проблем того времени, показана на примере обоих героев с разных сторон. Ментальное мышление, этические вопросы, идентичность обоих образов брака занимают центральное место. Изучение столь разных и похожих качеств женских образов дает широкие возможности взглянуть на творчество поэтов.

Rəyçi: dos. M.T.Vəliyev